

For characterization of the sustainable use of soil resources it was proposed to use the term "soil usage." Soil usage is a process of using the components, properties and functions of natural, human-transformed and artificial soils by man or society to meet the material and spiritual needs of a man and optimizing of the human life environment. Soil usage is divided into direct and indirect. Direct soil usage began after mankind's transition to agriculture, and indirect one - was followed by the appearance of humanity and human activities and is based on the use of ecological functions that soils perform in the biosphere. The features of soils in comparison to other means of production were determined. Analysis of soil resources place in the natural resources classifications was conducted. It was indicated that soil resources are quickly exhaustible, irreplaceable, they should be regarded as both actual and potential. Based on the created soil map it was defined the soil resources structure of Lviv region, calculated the cultivation, soil plow and productive soils availability indicators. It was suggested the system of indicators to characterize the soil resources. Soil resources are the most important part of natural resources, rational use of which guarantees the safety of food, national security and optimization of the environmental situation. Productive soil is the basis of civilized life, and their condition adequately reflects the health of any nation.

Key words: soil resources, land resources, soil usage, Lviv region, ecological functions.

Рецензент: проф. Позняк С.П.

Надійшла 09.03.2016р.

911.52

Вікторія УДОВИЧЕНКО

ЛАНДШАФТНО-ТИПОЛОГІЧНА СТРУКТУРА ЛІСОСТЕПОВИХ КОМПЛЕКСІВ ТЕРИТОРІЇ ЛІВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ

У представленій статті подано результати вивчення особливостей просторової ландшафтної диференціації лісостепової частини території Лівобережної України, картографування та графічного моделювання виділених типологічних одиниць лісостепових ландшафтів регіону, зокрема картографічну модель у масштабі 1:3 000 000 та розгорнуту легенду до неї. Подано детальну морфометрично-типологічну характеристику класифікаційних одиниць рангу виду лісостепових ландшафтів, які формують каркас ландшафтно-типологічної структури регіону та відображають основні структурні особливості території.

Ключові слова: ландшафт, ландшафтний комплекс, лісостеповий ландшафтний комплекс, класифікаційна одиниця, ландшафтно-типологічна структура, вид ландшафту, тип місцевості.

Постановка проблеми. Вивчення особливостей просторової ландшафтної диференціації території та її ландшафтно-типологічної структури являє собою базовий етап усього комплексу ландшафтознавчих досліджень для потреб реалізації інструментарію ландшафтного планування. Саме тому, з урахуванням відомих теоретико-методологічних основ здійснення типологічного аналізу території й створення класифікаційних моделей [5, 10, 13, 14, 17, 18], та за результатами вивчення ландшафтно-генетичної структури території дослідження, важливим і необхідним для потреб реалізації інструментарію ландшафтного планування вбачається здійснення характеристики морфологічної й компонентної ландшафтної структури території та розробки кадастру ландшафтів.

Аналіз досліджень і публікацій. Лісостепові комплекси, як самостійна зональна одиниця, вперше були виділені та обґрунтовані Л.С. Бергом [3]. Розглядаються вони і в якості природних комплексів, розташованих вздовж "меж між основними зонами", та таких, що мають гетерогенну природу зі складно влаштованими біогеоценозами та високим рівнем біорізноманіття навіть в умовах широкого господарського освоєння [4, 9]; екотонів, які на сучасному етапі розвитку біогеосфери відігра-

ють суттєву роль у її функціонуванні [9, 22]; своєрідної цілісної геосистеми, що має особливу структурно-функціональну організацію [11], підвищену інтенсивність фізико-географічних процесів обміну речовиною, енергією та інформацією між контактуючими геосистемами [12]; одного з найбільш крупних природних екотонів – зонального геоекотону [11, 15]. З іншого боку, відомі й роботи регіонального характеру [6, 7], у яких, на час їх створення, було доволі детально викладено результати аналізу ландшафтної структури лісостепу, зокрема, і території Лівобережної України. Проте з метою здійснення сучасних досліджень планувального характеру важливим вбачається визначення актуальних особливостей ландшафтів та ландшафтно-типологічної структури регіону дослідження з використанням існуючого методичного апарату ландшафтознавства [5, 10, 17, 19, 20] та створених різними авторами ландшафтних карт [1, 2, 8, 16, 21].

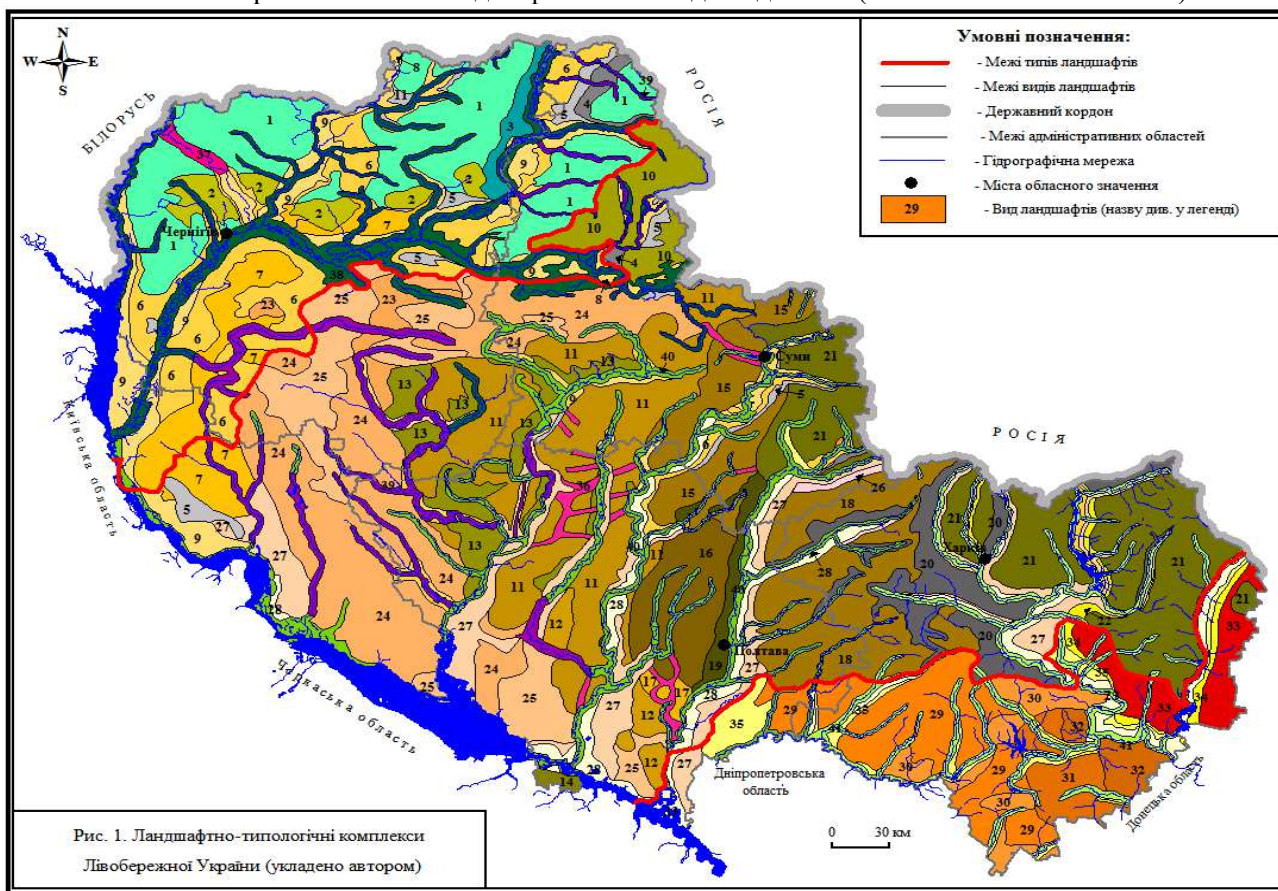
Отже, **метою** даної роботи є за результатами власних польових спостережень, аналізу фондових текстових й картографічних матеріалів, дешифрування аерокосмічних знімків, а також літературних і статистичних даних із використанням відомих та добре розроблених методичних прийомів здійснити класифікацію та виділити типологічні одиниці ландшафтів

регіону, створити картографічну модель ландшафтних типологічних одиниць у масштабі 1:3 000 000 й розгорнуту легенду до неї, а також виконати характеристику морфологічної й компонентної ландшафтної структури території (на прикладі лісостепової частини), розробити кадастр ландшафтів.

Виклад основного матеріалу. Сучасні ландшафти являють собою утворення, що склалися в результаті тривалого розвитку. Внаслідок саморозвитку та дії зовнішніх факторів неодноразово змінювалась та перебудовувалась структура комплексів, тому у ній існують та взаємодіють елементи різного віку й генезису, які виникли в ту чи іншу геологічну епоху й представлені нині.

Об'єктами зображення на ландшафтній

карті території Лівобережної України, створеній автором (рис. 1), виступають класифікаційні одиниці рангу виду ландшафтів, які формують каркас ландшафтно-типологічної структури регіону та відображають основні структурні особливості території, а через них – історію становлення ландшафтів. Зміст ландшафтної карти у концентрованому вигляді представлений у текстовій легенді, яка складена у відповідності до історико-генетичного й структурного принципів, та у повній мірі відображає класифікаційну супідрядність ландшафтних одиниць, їх типологічну ієрархію; проте з метою економії місця та зважаючи на мету даного дослідження наводимо лише ту її частину, яка стосується обраного регіону дослідження (лісостепових комплексів).

ВОДОДІЛЬНІ ЛЕСОВІ РІВНИНИ ТА ВИСОЧИНИ: Пластово-денудаційні рівнини на субгоризонтально залягаючих осадових породах платформенного прогину (лесах) Полтавського плато в умовах диференційованих, переважно блокових рухів, з переважанням підняття та локальним проявом соляної тектоніки, включаючи пліоценові тераси Лівобережжя Дніпра, складені льодовиковими, місцями флювіогляціальними та льодовиково-озерними, відкладами льодовикової та прильодовикової областей: **10** – Ярусні підвищені лесові рівнини, розчленовані ярами та балками, з сірими, темно-сірими лісовими ґрунтами, агрофітоценозами на місці кленово-липово-дубових і дубових лісів та острівними дібровами; **11** – Ярусні плоскі лесові та пологоувалисто-шишакові підвищені рівнини, розчленовані ярами та балками, місцями – із зсувами, з чорноземами опідзоленими та типовими глибокими малогумусними й вилугуваними, з переважанням агрофітоценозів на місці кленово-липово-дубових лісів та лучних степів, острівними дібровами; **12** – Плоскі знижені лесові рівнини, з чорноземами типовими залишково-солонцюватими, агрофітоценозами на місці лучних степів та остепнених луків; **13** – Розчленовані горбисті правобережні схили та прилеглі до них підвищені рівнини, з сірими і темно-сірими лісовими ґрунтами, нагірними дібровами та давньозсувними останцями (“шишаками”); **14** – Сильнорозчленовані схили височин, з сірими і темно-сірими лісовими ґрунтами та чорноземами типовими мало- і середньогумусними й опідзоленими, свіжими дібровами та лучними степами;

Пластово-денудаційні рівнини на субгоризонтально залягаючих осадових породах платформеного прогину (лесях) Полтавського плато в умовах диференційованих, переважно блокових рухів, з переважанням піднять та локальним проявом соляної тектоніки, включаючи пліоценові тераси Лівобережжя Дніпра, складені еолово-делювіальними та озерними нижньо-верхньочетвертинними відкладами позальодовикової області: **15** – Розчленовані підвищені лесові рівнини, з чорноземами типовими глибокими малогумусними й вилугуваними, з переважанням агрофітоценозів на місці лучних степів, фрагментарно – дібровами та сірими лісовими ґрунтами, з ярами і балками, врізаними до крейдових порід; **16** – Слабо розчленовані лесові рівнини, з чорноземами типовими малогумусними в мікрокомплексі з лучно-чорноземними глибоко-вилугуваними (осолоділими) ґрунтами западин, з переважанням агрофітоценозів на місці лучних степів; **17** – Плоскі знижені лесові рівнини, з чорноземами типовими залишково-солонцюватими та агрофітоценозами на місці лучних степів і остепнених луків; **18** – Пологохвилясті слабдорозчленовані слабонахилені лесові підвищені, подекуди з ярами та балками, рівнини, з чорноземами типовими глибокими середньогумусними й вилугуваними, переважанням агрофітоценозів на місці лучних, перехідних до справжніх (різнотравно-типчачково-ковилкових) степів; **19** – Розчленовані схили річкових долин та прилеглі до них підвищені рівнини, з сірими й темно-сірими лісовими ґрунтами, чорноземами опідзоленими, вкриті нагірними дібровами; **Денудаційні рівнини, створені ерозією та суттєво перероблені схиловими процесами, на осадових породах платформеного прогину (лесях), складені еолово-делювіальними й делювіальними нижньо-верхньочетвертинними відкладами позальодовикової області:** **20** – Денудаційно-ерозійні розчленовані схили річкових долин та прилеглі до них вузькі підвищені вододільні рівнини, з виходами дочетвертинних порід, з сірими й темно-сірими лісовими ґрунтами, чорноземами опідзоленими й реградованими, нагірними дібровами та кленово-липово-дубовими лісами; **Пластово-денудаційні рівнини на моноклінально залягаючих осадових породах (лесях) Південно-Західного схилу Середньоросійської височини в умовах диференційованих, переважно блокових рухів, з переважанням піднять та локальним проявом соляної тектоніки, складені еолово-делювіальними та делювіальними нижньо-верхньочетвертинними відкладами позальодовикової області:** **21** – Нахилені сильно розчленовані височинні ярусні лесові рівнини та денудаційно-ерозійні схили річкових долин, з ярами та балками, врізаними до крейдових порід, з сірими і темно-сірими лісовими ґрунтами, чорноземами типовими потужними мало- і середньогумусними, опідзоленими й реградованими, з агрофітоценозами на місці власне лучних степів, а також лучних степів, перехідних до справжніх (різнотравно-типчачково-ковилкових), дубових лісів, кленово-липовими дібровами схилів;

НАДЗАПЛАВНО-ТЕРАСОВІ РІВНИНИ: **Лесові рівнини на алювії п'ятої та шостої надзапальної терас нижньочетвертинного віку:** **22** – Лесові, розчленовані ярами та балками, рівнини, ускладнені западинами, з сірими лісовими ґрунтами, чорноземами опідзоленими, глибокими середньогумусними й реградованими, з кленово-липово-дубовими лісами та агрофітоценозами на місці широколистяно-дубових лісів, лучних та різнотравно-типчачково-ковилкових степів; **Лесові рівнини четвертої моренної тераси Дніпра льодовикової та прильодовикової областей, складені алювіальними, льодовиковими та флювіогляціальними відкладами нижньо-середньочетвертинного віку:** **23** – Терасові слабдреновані лесові рівнини, з сірими лісовими ґрунтами та чорноземами опідзоленими, солонцями й солодями, агрофітоценозами на місці дубових лісів; **24** – Терасові слабдреновані слабдорозчленовані лесові рівнини, з чорноземами типовими глибокими мало- і слабогумусними в мікрокомплексі з лучно-чорноземними глибоко вилугуваними, солонцюватими й осолоділими ґрунтами западин, з агрофітоценозами на місці лучних степів, дубово-соснових, липово-дубово-соснових та дубових лісів; **25** – Терасові слабдорозчленовані лесові рівнини, з чорноземами глибокими залишково-солонцюватими і солонцюватими, в мікрокомплексі по западинах – із лучно-чорноземними глибоко-вилугуваними осолоділими ґрунтами, солонцями й солодями, з агрофітоценозами на місці лучних степів; **Лесові рівнини четвертої тераси Дніпра позальодовикової області, складені алювіальними відкладами нижньо-середньочетвертинного віку:** **26** – Терасові малодреновані рівнини, з чорноземами типовими глибокими середньогумусними у поєднанні з лучно-чорноземними солонцюватими ґрунтами і солонцями, з агрофітоценозами на місці лучних степів; **Надзапально-терасові акумулятивні рівнини, складені алювіальними відкладами середньо-верхньочетвертинного віку:** **27** – Плоскі лесові терасові слабдреновані рівнини із западинами та давньоозерними зниженнями, із комплексом ґрунтів – чорноземів глибоких малогумусних, середньогумусних й опідзолених, залишково-солонцюватих, лучно-чорноземних солонцюватих та лучно-солончачкових, в западинах – із солонцями й солодями, з агрофітоценозами на місці лучних степів; **Надзапально-терасові акумулятивні рівнини першої надзапальної тераси верхньочетвертинного віку, складені верхньочетвертинними алювіальними відкладами Осташківського горизонту:** **28** – Горбисто-западинні надзапально-терасові піщані акумулятивні рівнини, з дерново-слабо- і середньопідзолистими піщаними та дерновими переважно оглеєними піщаними ґрунтами, з борами, суборами та “піщаними степами”;

ЛАНДШАФТИ ДАВНІХ ПРОХІДНИХ ДОЛИН: **Прохідні давньодолинні рівнини, складені відкладами середньо-верхньочетвертинного віку:** **36** – Давні прохідні долини, складені нерозчленованим комплексом льодовикових, флювіогляціальних та алювіальних відкладів Дніпровського горизонту середньочетвертинного віку, з чорноземами глибокими мало- і слабогумусними та глибокими залишково-солонцюватими, з агрофітоценозами на місці лучних степів; **37** – Давні прохідні долини в межах терасових піщаних акумулятивних рівнин першої надзапальної тераси верхньочетвертинного віку, складені алювіальними

відкладами Осташківського горизонту, з дерново-слабо- і середньопідзолистими піщаними і глинисто-піщаними ґрунтами, в комплексі з оглеєними їх різновидами, з борами й суборами, агрофітоценозами на місці осушених боліт;

ЗАПЛАВНІ ЛАНДШАФТИ: *Алювіальні низовини голоценового віку, створені річковою акумуляцією, складені сучасними алювіальними відкладами:* **38** – Заплавні низовини з чорновільховими лісами та злаково-різнотравними болотистими луками, частково з агрофітоценозами, з лучними, лучними опідзоленими оглеєними та дерновими оглеєними в комплексі з болотними і торфувато-болотними ґрунтами; **39** – Заплавні низовини з болотистими луками й болотами (трав'яними, осоковими, гіпново-осоковими, очеретяно-осоковими), чорновільховими крупнотравними низинними заплавними лісами й агрофітоценозами на місці осушених боліт, з торфовищами низинними та торфово-болотними ґрунтами; **40** – Заплавні ландшафти рівнин з заплавними лісами, остепненими і солонцюватими луками, з переважанням агрофітоценозів та осушених низинних боліт, зайнятих під сіяні луки, з лучними, лучно-болотними, дерновими глейовими в комплексі з торфувато-болотними ґрунтами й торфовищами низинними; **41** – Заплавні ландшафти рівнин з остепненими різнотравно-злаковими луками, переважно солонцюватими, плавнями, заплавними лісами з дуба й вільхи чорної, чагарниками, старичними озерами, болотами та частково агрофітоценозами, з лучними солонцюватими, лучно-чорноземними глибоко солонцюватими ґрунтами в комплексі з солонцями, іноді – болотними ґрунтами і торфовищами.

Номенклатура виділених видів ландшафтів – одна з головних основ їх регіональної систематики, спрямованої на відображення фактично існуючих типологічних сукупностей. Аналіз ландшафтної генетико-морфологічної диференціації території Лівобережної України дозволив виділити в її межах 41 вид ландшафтів, які розвитку набули в межах 18 родів, 3 груп, 1 підтипу, 3 типів та 1 класу ландшафтів. Усього, карта містить 449 різних типологічних виділи.

З метою здійснення характеристики ландшафтно-типологічної структури лісостепових ландшафтів території Лівобережної України шляхом використання інструментарію картографо-математичного аналізу ландшафтної карти, було обчислено площі, зайняті типологічними одиницями різних таксономічних рангів, вивчено співвідношення морфологічних частин природних комплексів та виконано загальний типологічний аналіз досліджуваної території, результати якого наводимо нижче.

Так, проведений аналіз ландшафтної карти показав, що в межах лісостепових ландшафтних комплексів ландшафтно-морфологічна структура представлена вододільними рівнинами, схилами різної крутизни – пологіми (кути нахилу 1-3°), покатими (3-6°) та крутими (>6°); надзаплавно-терасовими, заплавними, западинними, яружно-балковими та комплексами давніх прохідних долин.

У структурно-типологічному відношенні територія дослідження належить класу рівнинних Східноєвропейських ландшафтів, які диференціюються за типами та їх зональними (мішанолісовий хвойно-широколистяний, лісостеповий і степовий) й інтразональним (наприклад, лучно-болотний) варіантами. Типи ландшафтів розподіляються за трьома групами: елювіальних (вододільних), елювіально-гідроморфних (напівгідроморфних) та гідро-

морфних ландшафтів (51,85, 30,56 та 17,59% території дослідження відповідно).

У зонально-типологічному відношенні територія регіону дослідження поділяється на три частини: поліську (мішанолісову хвойно-широколистяну), яка займає 26,04% площі, лісостепову (59,28%) та північно-степову (14,68%). Своєрідність прояву та поширення типів ландшафтів зумовлюється тим, що ареали їх розміщення повсюдно перетинаються інтразональними лучними й лучно-болотними ландшафтами (18,53% території). З іншого боку, зональні типи у вигляді невеликих ареалів часто представлені у складі сусіднього типу, але далеко за межами свого основного ареалу поширення (наприклад, лесові острови полісся).

В цілому, в межах території дослідження ландшафти лісостепового типу охоплюють 59,28% (66 422,11 км²) території Лівобережної України та представлені комплексами низовинних та підвищених ерозійно-акумулятивних рівнин з потужним четвертинним покривом на палеогенових піщано-глинистих відкладах, та височин й схилів височин акумулятивно-денудаційних сильнорозчленованих рівнин з четвертинним покривом на крейдових карбонатних і палеоген-неогенових піщано-глинистих породах. Інтразональні заплавні комплекси охоплюють >10% території. Типологічний зональний фон лісостепових комплексів утворюють ландшафти сильнорозчленованих, розчленованих підвищених та розчленованих пологохвилястих підвищених лесових рівнин з темно-сірими лісовими ґрунтами й чорноземами типовими мало- і середньогумусними, терасові малодреновані та терасові лесові рівнини із сірими лісовими ґрунтами й чорноземами, терасові горбисті піщані рівнини з дерново-підзолистими ґрунтами, борами й суборами (див. рис. 1).

Важливе ландшафтовірне значення у складі лісостепових комплексів мають ландшафти сильнорозчленованих лесових рівнин (12,51% території лісостепової частини, 8682,39 км²) (№21, див. рис. 1, 2), які поширені на Псельсько-Сироватсько-Ворсклинському межиріччі, частково – на Сейм-Деснянському плато, а також в межах Удсько-Сіверськодонецько-Оскільського межиріччя. Вони сформувалися в результаті активного розвитку ерозійно-денудаційних процесів в межах найбільш підвищених на території регіону південно-західних відрогів Середньоросійської височини. Серед ландшафтів даного виду домінуюче положення мають широкохвилястий давньобалковий вододільний тип місцевості – 39,04% від загальної площі та схилів типи місцевості з сірими й темно-сірими лісовими ґрунтами, переважно розорані – 40,97%; розвиток долинно-балкового типу місцевості тут найбільший в цілому в межах лісостепової

частини території та становить 1,44%. Підпорядкованого значення набули дрібногорбистий (17,81%) та плоскорівнинний вододільні типи місцевості (0,74%). Характерна геоморфологічна особливість названих комплексів – добре розвинена яружно-балкова мережа, за рахунок якої поверхня часто набуває увалистого вигляду. На вододілах подекуди зустрічаються неглибокі западини, які зумовлюють формування дрібногорбистого рельєфу з вилугуваними чорноземами із ознаками глеюватості. На ділянках, де на денну поверхню виходять чи розташовуються близько до неї крейдові породи, зустрічаються урочища карстових воронок та западин із дерново-карбонатними ґрунтами. У ґрунтовому покриві переважають сірі й темно-сірі лісові ґрунти, рідше розвинені чорноземи опідзолені. Корінна рослинність, представлена дібровами, значно знищена та замінена агрофітоценозами, й збереглася переважно по схилах ярів та балок.

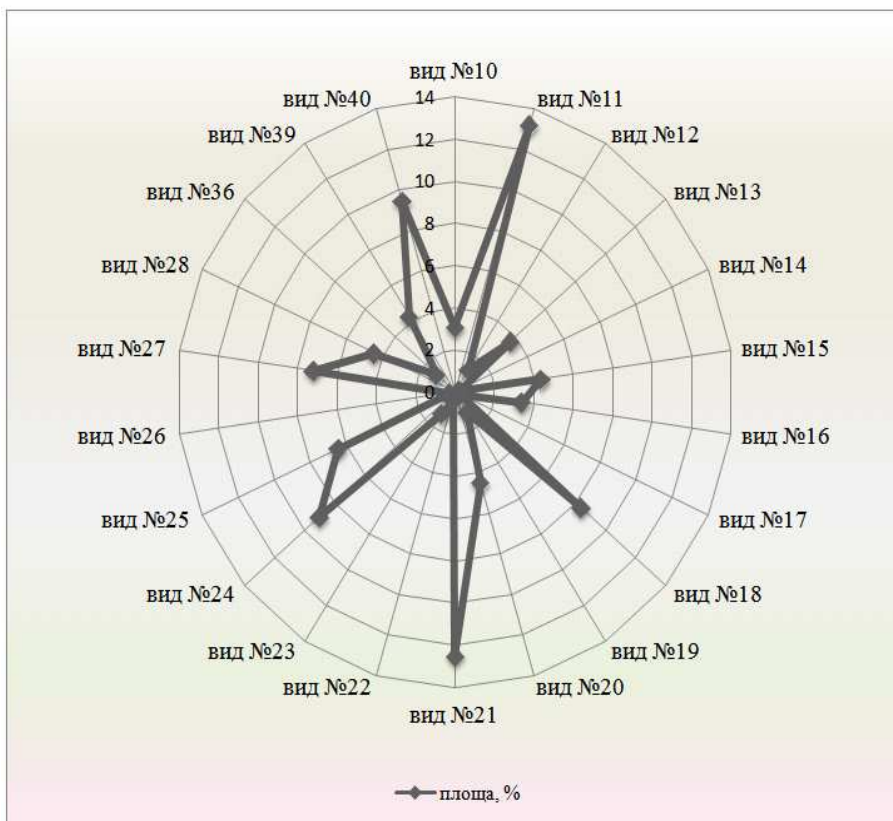

Рис. 2. Площинне співвідношення видів ландшафтів лісостепового типу на території Лівобережної України (Примітка: нумерація видів відповідає такій же на рис. 1)

Розчленовані підвищені лесові рівнини у лісостеповій частині території дослідження є видом ландшафтів, який також відіграє важливе середовищеформуюче значення (№10-11, 15, див. рис. 1), та займають разом 16,29% її території (11 312,31 км²). Вони охоплюють широкі території межиріччя Сейму та Сули, Сули й Псла, Сейму і Псла, південну частину Псельсько-Ворсклинського межиріччя. У

геоморфологічному відношенні це – простори пластово-денудаційних рівнин вододільного Полтавського плато та пліоценових терас Дніпра, рельєф яких сформувався під впливом ерозійно-денудаційних й акумулятивних процесів, що сприяли утворенню на поверхні невеликих округлих западин-блюдець. Часто тут зустрічаються локальні прояви солянокупольної тектоніки, а також довгі, широкі й не-

глибокі балки, верхів'я яких, зближуючись, утворюють ерозійні перехвати. Такі поверхні набувають увалисто-балкового характеру, тому найбільш поширеним типом місцевості тут є увалисто-давньобалковий вододільний, який в межах даного виду ландшафту становить 57,47%. Значно менше представлений пологохвилястий і дрібногорбистий вододільний типи місцевості (21,58%). З інтенсивними ерозійними процесами пов'язане формування схилового типу місцевості, який в межах даного виду ландшафтів складає 13,17%. Підпорядковане значення мають слабохвилястий останцево-вододільний та плоскорівнинний вододільний типи місцевості (4,79 і 0,89% відповідно). У структурі ґрунтового покриву згаданих типів місцевості домінують чорноземи типові малогумусні, які у зниженнях рельєфу (блюдцях та балках) змінюються вилугуваними різновидами й лучно-чорноземними ґрунтами, а у північних районах даного виду ландшафтів – чорноземи опідзоленими. Висока родючість ґрунтів призвела до майже повного зведення первинної рослинності, яка у вигляді невеликих фрагментів байрачних та вододільних дібров й різнотравно-лучних степів збереглася у балках та інших незручних для оранки ділянках.

З даним видом ландшафтів тісно пов'язані ландшафти сильнорозчленованих горбистих правобережних схилів (№13-14, 19, див. рис. 1) із сірими й темно-сірими лісовими ґрунтами та “нагірними” дібровами, які поширені переважно на крутих схилах долин рр. Удай, Сула, Псел, Ворскла, та займають 5,06% території лісостепу (3 517,28 км²). Характерною особливістю їх є наявність давньозсувних останців – “шишак”.

Інші види ландшафтів мають підпорядковане значення у лісостеповій частині Лівобережної України. Так, на лівобережжі Хоролу, межиріччя середньої течії Псла та Ворскли, Ворскли та Сіверський Донець виділяються пологохвилясті слабозчленовані слабонахилені підвищені та плоскі знижені лісові рівнини (№12, 16-18, див. рис. 1) (13,29% загальної площі, 9 226,69 км²), які представлені в основному увалисто-давньобалковим вододільним типом місцевості з чорноземи типовими мало- та середньогумусними, й агрофітоценозами на місці лучних степів та остепнених луків, який займає 83,48%, та характеризується рівнинністю поверхні. Рідше у складі даного виду ландшафтів зустрічаються схилі (9,8%) та долинно-балкові (6,72%,) типи місцевості.

До надзаплавних терас річок (Удаю, Сули, Псла, Ворскли та Сіверського Донця) лісосте-

пової частини території регіону дослідження та їх крупних приток приурочені ландшафти терасових лісових та слабодренованих рівнин (№22-27, див. рис. 1), які охоплюють 24,6% території лісостепових комплексів (17 073,75 км²). Їх вододільні місцевості становлять 84,48%, а схилі – 14,57% території. Ще менше представлений долинно-балковий тип місцевості, який охоплює лише 0,95% території. У ґрунтовому покриві даного виду ландшафтів переважають сірі й темно-сірі лісові ґрунти, чорноземи опідзолені та чорноземи типові, еродовані сірі лісові і лучно-чорноземні солонцюваті ґрунти у яружно-балкових типах місцевості. Ці ландшафти, як і ряд інших у регіоні, також доволі сильно зліснені, а корінна рослинність зустрічається лише у вигляді островів дібровних, байрачних та кленово-липово-дубових лісів.

Врешті, тераси рр. Псел, Ворскла та Сіверський Донець з їхніми притоками зайняті ландшафтами терасових горбистих та горбисто-западинних піщаних акумулятивних рівнин (№28, див. рис. 1) (4,49%, 3 118,611 км²), з яких 44,6% припадає на піщано-боровий горбистий тип місцевості, 46,56% – на піщано-рівнинний слабохвилястий і лише фрагментарно зустрічається схилісний тип місцевості (8,74%). Ґрунтовий покрив даного виду ландшафтів характеризується поширенням дерново-слабо- і середньопідзолистих піщаних ґрунтів, які сформувалися під нині значно розрідженими борами і суборами.

Для межиріччя Псла та Виру, Псла і Хоролу, Хоролу та Сули, Ворскли і Ташані, Ворскли й Говтви, та їх долин характерна наявність ландшафтів давніх прохідних долин (№36, див. рис. 1) (1,23%, 846,42 км²), утворення яких пов'язане з діяльністю дніпровського льодовика. Нині в їх межах поширений рівнинний давньоприльодовиковий тип місцевості з ясно-сірими, сірими лісовими ґрунтами та чорноземи типовими, з розрідженими кленово-липово-дубовими і дубово-сосновими лісами, агрофітоценозами.

Заплавні ландшафти (№39-40, див. рис. 1, 2) набули типового розвитку та займають 13,69% (9 506,518 км²). Вони представлені лісовими й лучно-болотними комплексами на межі полісся з лісостепом, та лісовими, лучними остепненими і солонцюватими заплавними ландшафтами на решті території (у долинах Псла, Сули, Ворскли, Сіверського Донця та їх притоків). Найбільш поширеним у складі заплавних ландшафтів є дренований тип місцевості високих заплав, який становить 56,89% загальної площі даного виду. Менше представ-

лений слабодренований тип місцевості низьких періодично затоплюваних заплав (32,48%) і лише 10,63% становить недренований тип місцевості перезволожених (заболочених) заплав. Грунтово-рослинний покрив характеризується комплексністю. Так, найбільш розвинені алювіальні дернові супіщано-піщані, на значних площах – слабосолонцюваті ґрунти; рідше зустрічаються болотні та зональні типи ґрунтів. У структурі рослинного покриву лучних заплавної ландшафтів домінують заплавні луки: злаково-різнотравні, остепнені та осокові; для лісових підтипів заплав характерні верболози, вільшняки й осичники. У перезволожених зниженнях рельєфу розвитку набули трав'яні, осокові, гіпново-осокові та очеретяно-осокові болота, а також різні типи лісових боліт (соснякові чорницево-довгомохові, сосняково-біломошникові; березово-пухівково-осокові та ін.).

Отже, враховуючи зазначені особливості типологічної будови лісостепових ландшафтів території Лівобережної України, чітко виявляється наступна їх характерна риса – зміна комплексів ландшафтів вододільних сильнорозчленованих лісових рівнин та розчленованих підвищених лісових рівнин ландшафтами пологохвилястих слабозчленованих слабонахилених підвищених та плоских знижених лісових рівнин у напрямку від найбільш розчленованих у регіоні південно-західних відрогів Середньоросійської височини до нижніх терас долини Дніпра; ускладнення й мозаїчність ландшафтно-типологічної структури території значним розвитком та поширенням ландшафтів сильнорозчленованих горбистих правобережних схилів; наявність алювіально-терасових слабодренованих та горбисто-западинних комплексів; розчленування поверхні комплексом давніх прохідних долин та сучасними долинами річок: Дніпра, Сули, Псла, Ворскли, Сіверського Донця та їхніх приток.

Найбільш характерними й поширеними типами місцевості, що формують зональний фон лісостепових ландшафтів території Лівобережної України, є рівнинний увалисто-давньобалковий лісовий вододільний, рівнинний широкохвилястий давньобалковий та пологохвилястий і дрібногорбистий лісовий вододільний. Внаслідок активного розвитку схилених процесів значного поширення набули прирічкові типи місцевості. З іншого боку, діяльність постійних водотоків за умови достатньої кількості атмосферних опадів разом сприяли розвитку інтразональних заплавної ландшафтних комплексів. Інші типи місцевості внаслідок незначного поширення мають підпорядковане значення.

Висновки. Отже, як бачимо, ландшафтна структура лісостепової частини території Лівобережної України досить складна та своєрідна: тут поряд із вододільними типами місцевості значну роль відіграють долинні та надзаплавно-терасові.

Підсумовуючи всі викладені особливості ландшафтно-структури території дослідження, можна зазначити, що загальною особливістю структури її ландшафтів є досить чітка виразність зональних типових відмін. Лісостеповий тип має характерний лише для нього набір підкласів та видів ландшафтів, які значно ускладнюють зональну структуру і визначають головні напрямки господарського використання території, заходи з підвищення продуктивності земельних угідь й попередження негативних природних процесів. А подальше вивчення територіального розподілу різних у морфолого-генетичному відношенні типів місцевості, їх поєднань та співвідношень за площею дасть можливість об'єктивно виділити та визначити межі ландшафтно-планувальних районів, здійснити їх групування з метою виділення вищих у таксономічному відношенні ландшафтно-планувальних одиниць.

Література:

1. Атлас Сумської області. – К.: Укргеодезкартографія, 1995. – 40 с.
2. Атлас Харьковской области / редкол. И.И. Залюбовский, И.Ю. Левицкий, Н.А. Гвоздь и др. – к.: укргеодезкартографія, 1993. – 45 с.
3. Берг Л.С. Опыт разделения Сибири и Туркестана на ландшафтные и морфологические области / Л.С. Берг // Сб. в честь 70-летия проф. Д.Н. Анучина. – М., 1913. – С. 117-151.
4. Бобров В.В., Неронов В.М. Проблема экотон в зоогеографии / В.В. Бобров // Изв. РАН. Сер. биол., 1993. – №6. – С. 896-902.
5. Видина А.А. Практические занятия по ландшафтоведению / А.А. Видина. – М.: Издательство Московского университета, 1974. – 84 с.
6. Виленкин В.Л. Доминантные (преобладающие) природные комплексы Левобережной Украинской лесостепи (Харьковской, Полтавской и Сумской области) / В.Л. Виленкин // Природные и трудовые ресурсы Левобережной Украины и их использование. Мат II межвед. науч. конф. – Т. VII. – М.: Изд-во "Недра", 1966.
7. Виленкин В.Л., Никитин В.Н. По поводу левобережного фрагмента ландшафтной карты УССР / В.Л. Виленкин // Комплексное картографирование производительных сил Украинской ССР. – К.: Наук. думка, 1967.
8. Екологічний атлас Харківської області / Є.Л. Макаровський, О.В. Соловійов, Г.Д. Коваленко та ін. – Х.: УкрНДІЕП, 2005. – 80 с.
9. Залетаев В.С. Структурная организация экотон в контексте управления / В.С. Залетаев // Экотоны в биосфере. – М.:

- Изд-во РАСХН, 1997. – С. 11-29.
10. Исаченко А.Г. Методы прикладных ландшафтных исследований / А.Г. Исаченко. – Л.: Наука, 1980. – 222 с.
  11. Неронов В.В. Развитие концепции экотон и их роль в сохранении биологического разнообразия / В.В. Неронов // Успехи совр. биол., 2001. – Т.121, №4. – С 323-336.
  12. Неронов В.В. Лесостепной геоекотон и его положение в системе зональных геосистем Северной Евразии / В.В. Неронов // Академику Л.С. Бергу – 130 лет: Сборник научных статей. – Бендеры: Eco-TIRAS, 2006. – С. 224-231.
  13. Николаев В.А. Классификация и мелкомасштабное картографирование ландшафтов / В.А. Николаев. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1978. – 63 с.
  14. Николаев В.А. Проблемы регионального ландшафтоведения / В.А. Николаев. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1979. – 160 с.
  15. Николаев В.А. Ландшафтные экотоны / В.А. Николаев // Вестн. Моск. ун-та. Сер. 5. География. – 2003. – №6. – С. 3-10.
  16. Полтавська область: Географічний атлас: Моя мала Батьківщина / Відп. ред. Т.В. Погурельська. – К.: ТОВ “Видавництво “Мапа”, 2004. – 20 с.
  17. Преображенский В.С., Александрова Т.Д., Куприянова Т.П. Основы ландшафтного анализа / В.С. Преображенский и др. – М.: Наука, 1988. – 192 с.
  18. Солнцев Н.А. О морфологии природного географического ландшафта / Н.А. Солнцев // Вопросы географии. – 1949. – №16. – с.61-86.
  19. Удовиченко В.В. Методичні аспекти створення середньомасштабних ландшафтних карт для цілей природокористування / В.В. Удовиченко // Регіональні екологічні проблеми : Збірник наук. праць. – К.: ВГЛ “Обрії”, 2002. – С.371-374.
  20. Удовиченко В.В. Дослідження і картографування ландшафтно-типологічної структури території Сумської області / В.В. Удовиченко // Картографія та вища школа: Збірник наук. праць. – К.: Державна картографічна фабрика, 2003. – Вип.8. – С.163-170.
  21. Чернігівська область: Географічний атлас: Моя мала Батьківщина / Відп. ред. Т.В. Погурельська. – К.: ТОВ “Видавництво “Мапа”, 2003. – 20 с.
  22. Clements F.E. Research methods in ecology / F.E. Clements. – Lincoln, Nebraska: Univ. Publ. Co., 1905. – 334 p.

References:

1. Atlas Sums'koji Oblasty. – K.: Ukrgeodezkartographija, 1995. – 40 s.
2. Atlas Khar'kovskoj oblasti / redkol. I.I. Zaljuboskij, I.Ju. Levitskij, N.A. Gvozdi' i dr. – K.: Ukrgeodezkartographija, 1993. – 45 s.
3. Bergh L.S. Obit razdelenija Sibiri i Turkestana na landshaftnije i morfologičeskije oblasti / L.S. Bergh // Sb. v chest' 70-letija prof. D.N. Anychina. – M., 1913. – S. 117-151.
4. Bobrov V.V., Neronov V.M. Problema ecotonov v zoogeographii / V.V. Bobrov // Izv. RAN. Ser. biol., 1993. – №6. – S. 896-902.
5. Vidina A.A. Practičeskije zanjatija po landshaftovedeniju / A.A. Vidina. – M.: Izdatel'stvo Moskovskogo universiteta, 1974. – 84 s.
6. Vilenkin V.L. Dominantnije (preobladajuščije) prirodnije kompleksi Levoberezhnoj Ukrainkoj lesostepi (Khar'koskoj, Poltavskoj i Sumskoj oblasti) / V.L. Vilenkin // Prirodnije i trudovije resursi Levoberezhnoj Ukraini i ikh ispol'zovanie. Mat. II mezhd. nauch. konf. – T.VII. – M.: Izd-vo “Nedra”, 1966.
7. Vilenkin V.L., Nikitiin V.N. Po povodu levoberezhnogo fragmenta landshaftnoj karti USSR / V.L. Vilenkin // Kompleksnoje kartografirovanije proizvoditel'nikh sil Ukrainkoj SSR. – K.: Nauk. dumka, 1967.
8. Ekologičnij atlas Kharkivs'koji oblasti / E.L. Makarovs'kij, O.V. Solovjov, G.D. Kovalenko ta in. – Kh.: UkrNDIEP, 2005. – 80 s.
9. Zaletaev V.S. Structurnaja organizacija ekotonov v kontekste upravljenija / V.S. Zaletaev // Ekotoni v biosphere. – M.: Izd-vo RASHN, 1997. – S. 11-29.
10. Isachenko A.G. Metodi prikladnih landshaftnikh issledovanij / A.G. Isachenko. – L.: Nauka, 1980. – 222 s.
11. Neronov V.V. Razvitie koncepcii ekotonov i ikh rol' v sokhranenii biologičeskogo raznoobrazija / V.V. Neronov // Uspekhi sovr. biol., 2001. – T.121, №4. – S. 323-336.
12. Neronov V.V. Lesostepnoj geoeoton i ego pologhenije v sisteme zonal'nikh geosistem Severnoj Evrazii / V.V. Neronov // Akademiku L.S. Berghu – 130 let: Sbornik nauchnikh statej. – Benderi: Eco-TIRAS, 2006. – S. 224-231.
13. Nikolaev V.A. Klassifikacija i melkomashtabnoje kartografirovanije landshaftov / V.A. Nikolaev. – M.: Izd-vo Mosk. un-ta, 1978. – 63 s.
14. Nikolaev V.A. Problemi regional'nogo landshaftovedenija / V.A. Nikolaev. – M.: Izd-vo Mosk. un-ta, 1979. – 160 s.
15. Nikolaev V.A. Landshaftnije ekotoni / V.A. Nikolaev // Vestn. Mosk. un-ta. Ser. 5. Geographija. – 2003. – №6. – S. 3-10.
16. Poltav'ska oblast': Geographičnij atlas: Moja mala Bat'kivsčina / Vidp. red. T.V. Pogurel's'ka. – K.: TOV “Vidavnitstvo “Maпа”, 2004. – 20 s.
17. Preobragenskij V.S., Aleksandrova T.D., Kuprijanova T.P. Osnovi landshaftnogo analiza / V.S. Preobragenskij i dr. – M.: Nauka, 1988. – 192 s.
18. Solntzev N.A. O morfologii prirodno geographičeskogo landshafta / N.A. Solntzev // Voprosi geographii. – 1949. – №16. – s. 61-86.
19. Udovichenko V.V. Metodični aspekti stvorenija srednjomashtabnikh landshaftnikh kart dlja tzilej prirodokoristuvannja / V.V. Udovichenko // Regional'ni ekologični problemi: Zbirnik nauk. pratz'. – K.: VGL “Obrii”, 2002. – S. 371-374.
20. Udovichenko V.V. Doslidennja i kartographuvannja landshaftno-tipologičnoji structuri teritorii Sums'koji oblasti / V.V. Udovichenko // Kartographija ta visča shkola: Zbirnik nauk. pratz'. – K.: Derghavna kartographična fabrika, 2003. – Vip.8. – S. 163-170.
21. Chernigivs'ka oblast': Geographičnij atlas: Moja mala Bat'kivsčina / Vidp. red. T.V. Pogurel's'ka. – K.: TOV “Vidavnitstvo “Maпа”, 2003. – 20 s.
22. Clements F.E. Research methods in ecology / F.E. Clements. – Lincoln, Nebraska: Univ. Publ. Co., 1905. – 334 p.

Аннотация:

В. Удовиченко. ЛАНДШАФТНО-ТИПОЛОГИЧЕСКАЯ СТРУКТУРА ЛЕСОСТЕПНЫХ КОМПЛЕКСОВ ТЕРРИТОРИИ ЛЕВОБЕРЕЖНОЙ УКРАИНЫ.

Рассмотрено результаты изучения особенностей пространственной ландшафтной дифференциации лесостепной части территории Левобережной Украины, ее ландшафтно-типологической структуры.

Представлено результаты картографирования и графического моделирования выделенных типологических

единиц лесостепных ландшафтов региона, в частности картографическую модель в масштабе 1:3 000 000 и развернутую легенду к ней, которые были созданы по результатам собственных полевых исследований, анализа фондовых текстовых и картографических материалов, дешифрирования аэрокосмических снимков, а также литературных и статистических данных с использованием известных и довольно детально разработанных методических приемов и теоретико-методологических основ. Объектами изображения на ландшафтной карте территории Левобережной Украины, созданной автором, выступают классификационные единицы ранга вида ландшафтов, которые формируют каркас ландшафтно-типологической структуры региона и отображают основные структурные особенности территории исследования.

Детальная морфометрическо-типологическая характеристика классификационных единиц лесостепных ландшафтов Левобережной Украины дала возможность утверждать, что в целом в пределах территории исследования ландшафты лесостепного типа занимают 59,28% и представлены комплексами низменных и возвышенных эрозионно-аккумулятивных равнин с мощным четвертичным чехлом на палеогеновых песчано-глинистых отложениях, и возвышенностей и склонов возвышенностей аккумулятивно-денудационных сильнорасчлененных равнин с четвертичным покровом на меловых карбонатных и палеоген-неогеновых песчано-глинистых породах. Интразональные пойменные комплексы занимают более 10% территории. Типологический зональный фон лесостепных комплексов образуют ландшафты сильнорасчлененных, расчлененных возвышенных и расчлененных пологоволнистых возвышенных лессовых равнин с темно-серыми лесными почвами и черноземами типичными мало- и среднегумусными, террасовые малодренированные и террасовые лессовые равнины с серыми лесными почвами и черноземами, террасовые холмистые песчаные равнины с дерново-подзолистыми почвами, борами и субориями.

Наиболее характерными распространенными типами местности, которые формируют зональный фон лесостепных ландшафтов Левобережной Украины, являются увалисто-древнебалковский лессовый водораздельный, равнинный широковолнистый древнебалковский и пологоволнистый и мелковолнистый лессовый водораздельный. В результате интенсивного развития склоновых процессов значительно представлены приречные типы местности, а деятельность постоянных водотоков в комплексе с достаточным количеством атмосферных осадков способствовали развитию интразональных ландшафтных комплексов. Остальные типы местности имеют подчиненное значение.

Ключевые слова: ландшафт, ландшафтный комплекс, лесостепной ландшафтный комплекс, классификационная единица, ландшафтно-типологическая структура, вид ландшафта, тип местности.

Abstract:

V. Udovychenko. THE FOREST-STEPPE COMPLEXES OF LANDSCAPE-TYOLOGICAL STRUCTURES OF THE LEFT-BANK UKRAINE TERRITORY.

The study results of the peculiar characteristics of the forest-steppe landscapes spatial differentiation within the Left-Bank Ukraine territory, its landscape-typological structure are considered in the present article.

The results of mapping and graphic modeling of distinguished typological units of forest-steppe landscapes of the region, especially the mapping model in a scale of 1:3,000,000 and its detailed legend, which were created as a result of our own field researches, analysis of archive text and maps database, photointerpretation as well as literary and statistical data, using the well-known and quite elaborate methodical techniques and theoretical-methodological basis are represented. The key objects on the landscape map of the territory of the Left-Bank Ukraine, which was created by the author, are the classification units of sort land systems rank. Them form the skeleton of landscape-typological structure of the region and reflect the major structural features of the study area.

Detailed morphometric-typological characteristics of the forest-steppe landscapes classification units of the Left-Bank Ukraine provided an opportunity to assert that in general the forest-steppe type of landscapes occupy 59,28% within the study area and represented by the complexes of low-lying and elevated erosive-accumulative plains with thick quaternary stratum which overlay the Palaeogene sandy-clay sediments, and the uplands and slopes of uplands of accumulative-denudation highly partitioned plains with quaternary stratum which overlay the chalky carbonate and Palaeogene-Neogene sandy-clay rocks. Intrazonal floodplain complexes constitute more than 10% of the territory. Landscapes of the highly partitioned, partitioned elevated and partitioned slightly corrugated loessial plains with dark gray forest soils and chernozems typical, terraced poorly drained and terraced loessial plains with gray forest soils and chernozems typical, terraced hilly sandy plains with sod-podzolics soils, pinery and subor form the typological zonal background of the forest-steppe landscape complexes.

The ridgy and ancient gully loessial watershed, flat widely corrugated ancient gully and gently sloping corrugated, slightly corrugated loessial watershed types of land units are the most typical and widely distributed, and form the background of zonal forest-steppe landscapes of the Left-Bank Ukraine. Streamside types of land units acquired significant development as a result of a wide development of slope processes. Intrazonal landscape complexes are the consequence of combination permanent streams activities with a sufficient amount of atmospheric precipitates. Other types of land units have the subordinate importance.

Keywords: landscape, landscape complex, the forest-steppe landscape complex, classification unit, landscape-typological structure, land systems sort, type of land units.